

0. A szövegtani kutatás általános kérdései

Szathmári István (sorozatszerkesztő): Az alakzatok világa, 1 – 5.

✓ Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001 –

Ha valaki a sorozat előzményeiről, illetőleg az előzmények szakmai fogadtatásáról szeretne tájékozódni, akkor annak SZATHMÁRI ISTVÁN helyzetértékelése mellett (Nyr. 94/3. 1998. 303-309) a *Szemiotikai szövegtan* 12. kötetét ajánlom figyelmébe (JGYF Kiadó, Szeged, 1999.). A *Stilisztika és gyakorlat* (szerk. SZATHMÁRI ISTVÁN, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.) című kötet ismertetése során MÁTÉ JAKAB részletes áttekintést ad (368-385) az újjáéledt magyar stilisztikáról, illetőleg arról a szerepről, amelyet a magyar stilisztika megújításában az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stílus-kutató csoport SZATHMÁRI ISTVÁN lélek- és ötletadó irányításával betölt.

Ugyancsak a *Szemiotikai szövegtan* 12. kötetében olvasható az a tanulmánysorozat, amelyben – PETŐFI S. JÁNOS gondolatébresztő bevezetése nyomán, vele hol egyetértve, hol vitatkozva – hat szerző fejt ki véleményét a szövegtan társtudományainak egymáshoz és a szemiotikai szövegtanhoz való viszonyáról (BENCZE LÓRÁNT, SZABÓ ZOLTÁN, SZATHMÁRI ISTVÁN, SZERDAHELYI ISTVÁN, TOLCSVAI NAGY GÁBOR, WACHA IMRE). E vélemények kontextusában különösen tanulságos PETŐFI S. JÁNOSnak a diszkusziót záró tanulmánya (110-135), amely elméleti igényű áttekintést nyújt a szó- és gondolatalakzatokról – különös tekintettel a metaforakutatásra. A tanulmány – a téma feldolgozása mellett – a szemiotikai textológia témakezelésének elméleti tisztaságát, ellenőrizhetőségét is reprezentálja, ami – a szakirodalmi előzményekből legalábbis úgy tűnik – a retorika, stilisztika, szövegtan egymást átszövő szempontjai, részlegesen egybeeső kategóriái stb. miatt a leghasznosabb eredmény. Mindezt azért bocsátom előre, mert *Az alakzatok világa* című sorozat első füzeté (szerző: GÁSPÁRI LÁSZLÓ) ugyancsak elméleti megközelítésre vállalkozott. Ha részleges is munkájának a tárgya (*A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése*), a témakezelés elméleti igénye kétszeresen is fontos. Ez indítja az eddig 10 füzetből álló sorozatot, amely mint sorozat nemigen ígérhetne jövőbeli teljességet elméleti körvonalazás nélkül. És fontos azért is az elméleti igény, mert szerzője mögött ott áll a *Retorika* című kötete (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.), amely indokolja az 1. számú füzetben felvázolt gondolatmenetet. Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy röviden ismertetem az első öt füzet tartalmát.

Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése.

A gondolatalakzatok. Az alakzatok világa, I. (Sorozatszerkesztő.

SZATHMÁRI ISTVÁN). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 33. p.

A tanulmányt, amelynek középpontjába a füzet alcíme a *gondolatalakzatokat* állítja, négy alcím tagolja. Az első alcímnek (*A gondolatalakzatok*) bevezető szerepe van, a legfontosabb kijelentést járja körül: „(...) a megadható generikus karakter alapján az alakzatok fölé-, alá- és mellérendeltsége is létezik”. (13.) Erre a tételre épül *A komplex alakzatok* felfogása, amely kényszerű tömörsége ellenére is jól követhető, világos okfejtés. (Ez nem mellékes szempont, hiszen *Az alakzatok világa* című sorozat – miként a fül-szöveg közli – „a középiskolai magyartanárok munkáját és az egyetemi hallgatók képzé-

A retorikai kérdés a nyelvhasználatban. Az alakzatok világa, 2.
(Sorozatszerkesztő: SZATHMÁRI ISTVÁN). Nemzeti Tankönyvkiadó,
Budapest, 2001. 88 p.

A retorikai kérdés témaköre önmagában is fontos téma. Mivel azonban egyrészt nem túlságosan bonyolult alakzat, másrészt gazdag szakirodalma van, igen alkalmas, hogy önmagán túlra mutasson. A kötet tanulmányai így igen sok ötletet, készíttetést adnak a mondat- és szövegtani vizsgálatok számos vonatkozásának.

KOCSÁNY PIROSKA: A retorikai kérdések egy lehetséges tipológiája (7-19). A tanulmány első számú értéke természetesen az a lehetséges tipológia, amelyhez a retorikai kérdések vizsgálata során a szerző eljut. Ezzel együtt legalább olyan értékes az az út, amelyen, s az a mód, ahogyan ehhez a lehetséges tipológiához KOCSÁNY PIROSKA eljut. Tanulmányának a szövege, amelyet az olvasó kezében tart, „interaktív”. Kommunikál az olvasóval, kézen fogja, elolvastatja vele a költői kérdés közismert, klasszikus értelmezését, majd hozzáfog az értelmezés főbb elemeinek kifejtéséhez. A következetes kifejtés eredményeképp „a kérdő mondatként megfogalmazott nyilatkozattípus” lesz az osztályozás alapja. Erre épül a retorikai kérdés lehetséges tipológiája, amely két fő csoportra tagolódik szét: a valódi (tényleges), valamint az ál retorikai kérdésekre. Mindkettőnek 3 – 3 alelete van. A rendszerben ezek világos ismérvek szerint különülnek el egymástól, így fiatal kutatók jó lehetőséget kapnak a tipológia árnyalására, elmélyítésére, továbbgondolására.

V. RAISZ RÓZSA: A retorikus kérdés intonációs problémáihoz (21-27). A tanulmány egyértelmű kérdést vet fel: „felfedezhető-e a valódi kérdés és a retorikus kérdések intonációja között lényeges különbség, s ha igen, hogyan mutatható ki, illetve a hallgató számára apperceptálható-e.” E kérdés nem lenne különösebben izgalmas, ha az intonáció elhanyagolható jelenség volna. De egyáltalán nem az, sőt. A szerző KÁROLY SÁNDORT idézi, aki szerint a megnyilatkozásfajták formai sajátosságai közül az intonáció a legfontosabb. Bizonyára így van, (de nem egyedüli, elkülönülő sajátossággént); miként az is kijelenthető, hogy a megnyilatkozástípusok formai jellemzéséhez a szintaxis önmagában nem elegendő. V. RAISZ RÓZSA igen nagy szolgálatot tesz azzal, hogy e gondolatok magyar szakirodalmi háttérét feldolgozza TOLNAI VILMOSTÓL (1915.) és CSÚRY BÁLINTTÓL (1925.) DEME LÁSZLÓ (1962.) át BOLLA KÁLMÁNIG (1992.) és VARGA LÁSZLÓIG (1994.). Megalapozottan vonja le a következtetést, hogy „a megnyilatkozástípusoknak megvan a maguk kialakult és többé-kevésbé állandósult beszédintonációs megoldásuk”.

PORKOLÁB JUDIT – BODA ISTVÁN KÁROLY: Kérdő mondatok Füst Milán *Összes verseinek Újak* ciklusában (29-53). A szerzők retorikai fogalomkörben nyelvészeti alapon fogalmaztak meg két kérdést. Milyen szerepet tölt be a kérdő mondat Füst Milán költeményeiben? Ad-e valami többletjelentést a mondatmodalitás a versszövegekben? A választ 48 költemény feldolgozásával kezdték keresni, majd tíz olyan verset értelmeztek, amelyekben a legjellemzőbb jegyeket találták a költő és a kérdő mondatok kapcsolatára; végül egy verset részletesen elemeztek a kiválasztott szempontok szerint. Vizsgálatuk eredménye nem csupán az egyes domináns kérdésfajták felismerése s leírása folytán tanulságos (például tűnődő kérdés, dialógust teremtő kérdés, summázó kérdés stb.). „A versszövegek ilyen irányú vizsgálata – írják a szerzők – rádobbenthet arra, hogy milyen

egyéniség az alkotó, milyen motivációk alakíthatták ki a verset, s végül milyen gondolatokkal vívódik a költő.” Nem véletlenül választották Füst Milánt. „(...) töprengő alkat, vívódó ember, aki olyan ontológiai kérdéseket vet fel, amelyek minden ember számára fontosak; kérdő mondataira válaszolva vagy azonosulunk vele, vagy vitatkozunk állandó szerepjátszásával, szónoki attitűdjével, de mindenképpen állásfoglalásra készíten bennünket.” – Ez a gondolat majd a kötet következő tanulmányának a végén merül fel újra – más szövegfajtából következő más végkicsengéssel.

ACZÉL PETRA: Retorikai kérdés a szónoklatban – szónoki kérdés a retorikában (55-63). Jó megoldás, hogy a rendkívül összetett kérdéskör áttekintésére a szerző kiemeli egy kulcsfogalmat, s szerencsés döntés, hogy e kulcsfogalom éppen a *meggyőzés*. Az már inkább játék, fricska, esetleg provokáció, hogy a *meggyőzés* jellemzésére első helyen nem a klasszikus retorikából, hanem a szociálpszichológiából vesz idézetet: „A meggyőzés... a tudat átszervezése, valamely nézet, elv elfogadtatása, illetve még meglevő hibás álláspont, beidegződés megváltoztatása; főként racionális és intellektuális momentumokra építő, kommunikálás útján végbemenő pszichikus ráhatás.” Ilyen játékot az engedhet meg magának, aki – miként ACZÉL PETRA – otthon van a görög-latin hagyományokban, ismeri az agyonidézett jellemzéseket, meghatározásokat, s a hatáskeltés mai kérdései foglalkoztatják. A szakma kérdéseire adott szabatos válaszai végén ezt olvashatjuk: „A kérdés azonban kérdés marad: mivel is van dolgunk? Alakzat, érvsor, szándék vagy implikáció lenne az interrogáció? / Vagy csak a válasz hiánya?” A választó viszonyú kérdés – különösen a modern ember életében – jogos. Csak éppen kutatni nehéz.

DOMONKOSI ÁGNES: A kérdés alakzatai a publicisztikában (65-88). A füzet sorozat célját – tudniillik hogy az egyetemi hallgatók képzését segítse – kiválóan teljesíti a tanulmány. A szakirodalomból kiemeli a tárgy szempontjából legfontosabb jegyeket, majd ismerteti a feladatát: „Elemzésemben azt vizsgálom meg, hogy a kérdés bemutatott alakzatai hogyan jelennek meg az újságírás szövegtípusaiban: milyen, a szövegben betöltött szerepre teszik őket alkalmassá leírt pragmatikai sajátosságaik, s milyen stiláris értéket teremthetnek meg funkciójuk és formájuk ellentmondása, kettőssége révén.” (68.) Ebben a világos feladatkörben magától értetődően jelenik meg az is, ami egyébként ellentmondásnak tűnnék. Épp azért alakzat a publicisztika kérdéseinek nagy része, mert a publicisztika szövegtípusaira a monologikus beszédhelyzet jellemző. A tanulmány saját gyűjtésű példák alapján kategorizálja az alakzat szerepű kérdéseket. A kategóriákon belüli funkciók (például címadás, szövegindítás, indoklás stb.) a publicisztikai szövegek vizsgálatában önálló kutatási témák lehetnek.

Szikszainé Nagy Irma: A retorikai kérdés rövid tudománytörténete. Az alakzatok világa, 3. (Sorozatszerkesztő: SZATHMÁRI ISTVÁN). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 117 p.

Ez a munka a sorozat egyik domináns füzete, illetőleg – 117 oldalas értekezéséként – kötete. Nem csupán a terjedelme révén vonja magára a figyelmet, maga a vállalkozás rendkívüli. Ahhoz, hogy valaki valamennyi számba vehető (ha jól számolom, tizenhat) tudományág szakirodalmát az alapkérdések vonatkozásában feldolgozza, ahhoz több minden kell. Először is (önmagát is) meggyőző tájékozottság magukról az alapkérdésekről, például az elnevezések részleges vagy teljes egybeeséséről, az ezzel összefüggő fo-

galmi tisztázatlanságokról, végső soron a tárgy tudomány-rendszertani helyéről az egyes tudományágak vélekedései alapján. (A tájékozottság teljessége, kiegyensúlyozottsága bizonyára a *Stíluskutató csoport* megbeszéléseinek is köszönhető.) A tehetség és a szorgalom mellett SZIKSZAINÉ NAGY IRMA stilisztikai és szövegtani vizsgálatai is kellettek ahhoz, hogy a szerző illetékes elemzőként mozoghasson tizenhat tudományágban. Ezek a következők: retorikai stíluselméletek, a retorikától függetlenedett stilisztika, nyelvtudomány, szemantika, frazeológia, szövegtan, irodalomelmélet, hermeneutikai filozófia, logika, pragmatika, beszédaktus-elmélet, interferenciaelmélet, kommunikációelmélet, diszkurzuselmzés, szociálpszichológia, szociolingvisztika.

A tudományágak nagy száma miatt az áttekintésnek nemcsak rövidnek, hanem lényegre törőnek is kell lennie. Ennek sikerétől függ a munka második fejezete. A *retorikai kérdéssről a tudománytörténet fényében* című részben a szerző az áttekintés során legfontosabbnak bizonyult vonatkozásokat mutatja be. Ezek a retorikai kérdés intonációs, szintaktikai, szemantikai, lexikai, frazeológiai, logikai, pragmatikai jellemzői; értelmezésük, szerveződésük és redukáltságuk foka szerinti típusai; retorikai, stílári és pszichés szerepei.

Nemcsak érthető, hanem indokolt is volt a döntés, hogy az alakzatok közül elsőként a retorikai kérdéssről készüljön el egy viszonylag teljes áttekintés. Reménykedjünk, hogy más alakzatokról is olvashatunk majd hasonlóan „rövid” tudománytörténeti feldolgozást.

Czetter Ibolya: Az ismétlés gondolatalakzatainak értelmezése Márainak a *Napló* 1943 – 1944 és a *Napló* 1984 – 1989 című műveiben. Az alakzatok világa, 4. (Sorozatszerkesztő: SZATHMÁRI ISTVÁN). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 27 p.

Nem kell rangsorolnunk, hogy CZETTER IBOLYA tanulmányát kik forgatják nagyobb érdeklődéssel: a szenvedélyes naplóolvasók, az irodalomtörténészek, az alkotáslektan kutatói, vagy inkább azok, akik az ismétlés gondolatalakzatainak Márai-féle formáira kíváncsiak. Ez a tanulmány minden érdeklődőnek kínál színes élményeket, továbbgondolásra készítő tanulságokat. Az *alakzatok világa* című sorozat szempontjából a legértékesebb kérdés így szól: „(...) hogyan szerveződnek az ismétlések és ismétlésszerkezetek a szövegkonstrukció egységeiben mint rész-egészekben, hogyan függ össze integrálódásuk a szöveg nagyobb komponenseinek gondolkodásmódjával, miként válnak a szerkezeti összetevők a szövegértelmezés alkotóelemeivé (...)” (8).

Annak kiderítését, hogy „volt-e Márai diáriumaiban az alkotói pályát fémjelző, meghatározó alakzat, változott-e és milyen mértékben az ismétlés alakzatainak felépítés- és kapcsolásmódja” (9), CZETTER IBOLYA a két „szélső” naplót, az első (1943 – 1944-es) és az utolsó (1984 – 1989-es) *Napló* szövegeit dolgozta fel, s az elemzés tanulságát így összegzi (25): „változatlanul a szerkezeti újratekintést, a paralelizmust és az ellentétet ötvöző alakzattípust tartom a meghatározónak”

És mi marad meg az olvasóban? „Az utolsó *Napló* megörökíti az anyaggal és a szellemmel vívott heroikus harcot, egy kivételes elme időleges győzelmét a kikerülhetetlen végzetten.”

Heltainé Nagy Erzsébet: Az ismétlés és az ellentét alakzatai Sinka István *Kadocsa, merre vagy?* című kisregényében. Az alakzatok világa, 5. (Sorozatszerkesztő. SZATHMÁRI ISTVÁN). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001. 24 p.

Ez a munka *Az alakzatok világa* című sorozatban nem véletlenül követi CZETTER IBOLYA tanulmányát. A két kutató más szerzők más szépirodalmi alkotásában lényegében ugyanazt vizsgálja. Tanulmányában a szerző két feladatot tűzött ki maga elé. Az elsőben – az ismétlések és az ellentétek mint struktúraépítő alakzatok elemzéseiben – az *antitézis* (FÓNAGY IVÁN nyomán) mint „az ismétlés legügyesebben leplezett formája” áll középpontban. Megjelenési formái: 1. A témaválasztás, a tárgyszerkezet adta antitézis. 2. A szereplők közti antitetikus viszony mint paradigmatis ellentét. 3. Valóság és álom ellentéte, a képi világ párhuzamai. Az álom struktúratagoló szerepe. 4. Kettősség a főhősben. Valóság és álom szintézise. 5. A mű címe. 6. A két név (*Nehéz Balog András – Kadocsa Péter*) szemantikai párhuzama. 7. A történet helyszínrendszere és időstruktúrája. 8. A műfajból adódó sajátosságok.

A tanulmány második részében a szerző a szűkebb értelemben vett nyelvi-stilisztikai szintek ismétlésén, kettősségen alapuló alakzatrétegeit tekinti át. 1. Hogyan, mivel növeli az író művészi lehetőségeit a gyermeki szemléletbe helyezkedés. 2. A közlésmódok rendszere. 3. A szemantika és a grammatika alakzatai. Élőnyelviség. 4. Ismétlések a mű szintaktikai szintjén. 5. A fonológiai, fonetikai szint kettőssége.

Miként az idézett szempontokból látható, a tanulmány rengeteg ötletet kínál prózai művek nyelvi-stilisztikai elemzéséhez.

(Az *alakzatok világa* című sorozat további füzetének ismertetését a *Szemiotikai szöveg*tan 16. kötetében folytatjuk. – Szerk.)

B. Fejes Katalin

Jászay László – Lőrincz Julianna: Variancia az orosz ige paradigmájában. EKF Líceum Kiadó, Eger, 2001. 141 p.

JÁSZAY LÁSZLÓ és LŐRINCZ JULIANNA igazi tudományos csemegével lepte meg a magyar nyelvészeket *Variancia az orosz ige paradigmájában* című könyvével.

A variabilitás, a variativitás, a variáns – invariáns a nyelvleírásban elméleti és gyakorlati kérdéseket felvető jelenség. Maga a fogalomcsoport a nyelvészeti műszavak egy részéhez hasonlóan a természettudományokból veszi terminológiáját, ahol a variancia ugyanúgy széles körben használatos (például matematika, biológia), mint a bölcsészettudományok legtöbbjében a variabilitás, variativitás stb. megnevezés.

A magyar és az orosz nyelvészet igei morfológiáját meggyőző tudományos biztonsággal kezelő szerzőpár egyedülálló feladatra vállalkozott: Az orosz ige kibővített paradigmájának választásra épülő nyelvhasználati rendszerezését a kívülálló, magyar szemlélet objektív szűrőjén keresztül, s ugyanakkor az orosz nyelv belső rendszerét pontosan követve végzik el. A szerzők a centrum – periféria elv szerinti nyelvleírást szem előtt tartva, rendszerében rögzítik az igei paradigmán belül az orosz anyanyelvűek tudatában